

zadnje strani ploščic, pri čemer je stran z osebnim imenom obravnavana kot prednja, stran z drugimi noticami pa kot zadnja stran. Če je bila ploščica večkrat uporabljena in so sledovi prejšnjih tekstov še vidni, je to v risbi označeno s črtkanimi linijami, medtem ko je mlajši tekst izpisan s polnimi linijami. Risbi sledi opis stanja ohranjenosti ploščic, prepis teksta z velikimi črkami in komentar k imenom in posebnostim v tekstu. Kataloškem delu sledi analiza obravnavanega materiala in interpretacija. Izkazalo se je, da gre za enostavne latinske tekste, zapisane v pogovornem jeziku, velikokrat tudi fonetično. Ugotovljene so bile številne slovnične posebnosti, kot haplografije (npr. Nigelio namesto Nigellio), pri imenih v roditeljski končnici -i namesto -ii, izpuščanje nosnikov (npr. Cesorinus namesto Censorinus) in drugo. Pri interpretaciji prednjih strani etiket ni bilo posebnih težav, ker gre večinoma za imena. Nastopajo tako rimska kot tipično keltska, od katerih so nekatera zastopana samo tukaj. Večinoma so zapisana samo *cognomina* v imenovalniku, le včasih je dodano tudi rodovno ime v roditeljski. Poleg imen so nekajkrat navedeni tudi poklici imenovanih oseb (FVLLLO-valjavec, suknar, LORARIVS-jermenar, CLAVSTRARIVS-ključavničar, LAPIDARIVS-kamnosek).

Več težav je imela avtorica pri interpretaciji zadnjih strani ploščic. Tukaj so zapisane kratke notice (npr. RVC, PVR, LEVO, CAS, PAS), poleg katerih je včasih naveden določen znesek v denarjih ali črka P s številom. Po avtoričinem mnenju se notice nanašajo na delo v tekstilnem obratu-suknarni (fullonica). Dober argument za to ji predstavlja devetkrat izpričano FVLLLO (valjavec, suknar). Naslednji argument naj bi bil večkrat v celoti izpisano SVLPVR (žveplo), navedba materiala, ki ga je uporabljal suknar pri delu. Za okrajšavo PVR predlaga avtorica razrešitev v PVRPVR (rdeče barvilo, škrlat), izraz, ki je v antiki veljal tudi kot splošna oznaka za rdečo barvo, LEVO pa povezuje z latinskim glagolom *levare* (gladiti), kar naj bi označevalo zadnji postopek pri stopanju (tkanina je bila postavljena pod stiskalnico in dalj časa pod pritiskom, tako da je nastala gladka bleščeča površina). Za CAS je že E. Weber predlagal CASVLA, kar pomeni na keltskem področju zelo razširjeno ogrinjalo s kapuco, za PAS pa avtorica domneva sorodnost z PAE, ki je izpričano na Štalenskem vrhu in ga. R. Egger povezuje z *paenula*-plašč s kapuco. Za nekatere notice (MOR.GRV.AMAR) ni bilo mogoče najti zadovoljivih rešitev. Za večkrat izpričan M predlaga avtorica razrešitev v MANTVS (kratko ogrinjalo, pelerino) za P pa PONDO (rimski funt) ali PES (rimski čevlji). Na tej strani ploščic so izpričana tudi števila v kombinaciji z P,S (semis) ali oznaka za denarij, kar kaže na podatke o teži, meri, plačilu ali ceni. Ker najdbe ni bilo mogoče datirati po arheoloških kriterijih, jo avtorica časovno opredeli s pomočjo drugih dokumentov v kurzivni pisavi. Med temi so najbolj znani napisi iz Pompejev, ki so bili ali z barvo nanoseni na zid ali vrezani v mehek omet (grafiti). Drugi pomembni dokument v rimski kurzivni pisavi so lesene tablice iz Vindolande (Velika Britanija), ki so popisane s črnolom in datirane v čas 95-115 po n.št. Pisava, ki jo uporabljata obe navedeni vrsti dokumentov, je v strokovni literaturi označena kot *Capitalis cursiva* in je bila v uporabi od 1.-3. stoletja za vse vrste dokumentov razen knjig. Konec 3. stoletja se je iz nje razvila t.i. *Minuskel Cursiva*, ki je bila od takrat naprej uporabljena za vse kar je bilo zapisano. Ploščice iz Kalsdorfa so popisane s *Capitalis cursiva*, zato jih avtorica opredeli v 1.-3. stoletje.

V nadaljevanju najdemo v knjigi pregled ostalih najdišč podobnih svinčenih ploščic s kratkim komentarjem in literaturo. Temu sledi poglavje o predelavi volne v antiki, tehniki in terminologiji izdelave obleke in tkanine pri Rimljanih. Poglavitni vir za to je Plinij Starejši (*Naturalis historia*) in izkopenine v Pompejih. V Pompejih je bilo izkopanih več obratov za izdelavo sukna (*fullonicae*), katerim je v knjigi posvečeno posebno poglavje, o delu suknarja (fullo) pa so pomembni dokumenti tudi freske iz Pompejev in upodobitve na grobnikih. Zadnje poglavje v knjigi nam predstavlja izdelavo stopnega platna v današnjih suknarskih delavnicah. Današnji postopek izdelave tovrstnega blaga se, kot kaže, le malo razlikuje od antičnega.

V zadnjem delu knjige je navedena literatura, nato pa sledijo registri k pojmom, obravnavanim v knjigi in v katalogu imenovanim osebnim imenom. Na tabelah so kvalitetne foto-

grafije 18 ploščic delavnice (*fullonicae*) iz Pompejev in nekaj reliefov ter pompejskih fresk z upodobitvijo izdelave platna.

Milan LOVENJAK

Gabriele Wesch-Klein: *Liberalitas in rem publicam. Private Aufwendungen zugunsten von Gemeinden im römischen Afrika bis 284 n. Chr.* Antiquitas Reihe 1, Bd. 40. Bonn 1990. 441 str.

Avtorica se je lotila teme, ki je v zadnjih letih doživela pravi razcvet in ki je bila tudi glavni predmet 10. mednarodnega kongresa za grško in rimsko epigrafiko, namreč donatorstvo v rimskem imperiju v vseh svojih oblikah. Wesch-Klein, ki se je v okviru te obširne problematike omejila na privatno munificenco, je zbrala na to temo nanašajoče se napise iz vseh provinc zahodnega dela imperija, vendar se je zaradi prevelikega obsega gradiva pri svoji interpretaciji omejila na afriške province: Prokonzularno Afriko, Numidijo in obe Mavretaniji (*Caesariensis* in Tingitano).

Knjiga je razdeljena na dva velika dela: epigrafsko gradivo samo (ki predstavlja drugi del knjige), razdeljeno po provincah in v okviru provinc po mestih (po abecednem, ne geografskem redu) oz. mestnih območjih, pri čemer so napisi citirani po standardnih oz. zadnjih merodajnih izdajah in izpisani v celoti, kar bralcu zelo olajša uporabo knjige. Zbirki afriških donatorskih napisov sledi tabelarični pregled gradiva, ki je posebej praktičen za hitro orientacijo. Prvi del knjige, ki je precej krajši, obsega ovrednotenje epigrafskega gradiva in je razdeljen na šest večjih enot.

V poglavjih prvega dela Wesch-Klein obravnava na eni strani vrste in oblike privatne munificence, na drugi pa nagibe, iz katerih so se donatorji odločili mestu kaj podariti, dalje obravnava njihovo socialno pripadnost, posebej se posveti vprašanju žensk in njihovi udeležbi pri javnem dobrodelništvu in udeleženi večjih ali manjših združenj pri municipalni munificenci. Pojave donatorstva nazadnje tudi časovno opredeli, kolikor gradivo to omogoča. Zanimivo je, kaj vse so premožnejši mestni prebivalci poklanjali svojemu mestu ali svojemu kolegiju: od manjših ali večjih denarnih vsot, s pomočjo katerih naj bi si npr. člani kolegija pripravili vsako leto na donatorjev rojstni dan ali rojstni dan katerega od njegovih sorodnikov slavnostni obed in s tem počastili njegov spomin, prek svetišč, term, gledališč in drugih javnih zgradb do cirkuških in drugih iger in gladiatorskih tekem.

Knjiga je brez dvoma odličen prispevek k študiju zgodovine mest v rimskem imperiju, saj nam pomaga razumeti njihovo enkratnost in posebnosti, daje nam slutiti razgiban vsakdan antičnega afriškega meščana, ambicioznost posameznikov, pokaže velike socialne razlike med različnimi plastmi prebivalstva in raznolikost udejstvovanja meščanov v mestni upravi in mestnem življenju nasplo. Delo Wesch-Kleinove, v katerem je gradivo zelo skrbno zbrano in primerno obrazloženo, bo posebej pridobilo na pomembnosti, ko bodo opravljene podobne študije tudi za druge province. Če pustimo ob strani bogate province vzhodnega, grškega dela imperija, kjer se je lokalni "evergetizem" (tako imenovan po grški besedi "euergetes", dobrodelnež, za državo zaslužen mož) neposredno navezoval na donatorstvo, značilno že za klasično in posebej za helenistično obdobje, in kjer so ti pojavi dobro raziskani, ter se omejimo le na zahod, lahko ugotovimo, da so za nekatera področja severne Italije, Galije in Britanije študije donatorstva že predložene.

Zanimivo je dejstvo, da so se v Afriki različne oblike donatorstva razmahnile posebej v 2. stoletju po Kr., v nasprotju z Italijo, kjer je le-to, glede na prvo stoletje, tedaj že nekoliko v zatonu. Pogosto so postavljali zgradbe, darovali mestu razne druge objekte ali kako drugače obdarovali meščane predstavniki mestne uprave, župani, edli ali svečeniki, v zahvalo za čast, ki so jim jo someščani izkazali, ko so jim zaupali te odgovorne funkcije. Višji sloji v mestu so na eni strani stremeli po tem, da bi postali člani mestnega sveta in opravljali mestne upravne funkcije, po drugi strani pa je to pogosto pomenilo težko finančno obveznost, ki ji marsikdo posebej pozneje, v 3. stoletju, že ni bil več kos, in so se začeli javnih funkcij celo otepati. Razvoj privatnega donatorstva gre roko v roki z razvojem municipalizacije afriških mest, kot je

to mogoče zasledovati tudi drugod; z upadom rimske mestne civilizacije propada tudi ta pojav javnega življenja rimskih mest, zato ne preseneča, da si je avtorica izbrala za zgornjo časovno mejo dioklecijansko obdobje.

Poleg naštetih odklik knjige je treba tudi poudariti, da je to prvo monografsko delo, v katerem so izčrpno prikazane vse oblike privatnega donatorstva za določen del rimskega imperija, v tem primeru štirih afriških provinc, na podlagi v celoti zbrancega in predloženega gradiva. Želimo si lahko le, da bi bilo takih del še več. Na aktualnost tovrstnega študija in možnost obravnavanja teme z različnih vidikov je pokazala že knjiga H. Jouffroy, *La construction publique en Italie et dans l'Afrique romaine* (Strasbourg 1986), ki je izšla nekaj let prej in jo je Wesch-Klein tudi že upoštevala.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Christer Bruun: *The Water Supply of Ancient Rome. A Study of Roman Imperial Administration.* Commentationes Humanarum Litterarum 93. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1991. 455 strani.

93. zvezek finske serije Commentationes Humanarum Litterarum prinaša obsežno razpravo o vodni oskrbi Rima in njegove okolice od Avgustove dobe do dinastije Severov. Izjemno analitično delo celovito prikazuje načine vodne preskrbe in njeno administrativno ureditev.

Vodilna misel knjige je, da način organizacije preskrbe z vodo veliko pove o določeni družbi. Avtor zato razpravo zastavlja *in extenso*; loteva se povsem tehničnih vprašanj, kot je gradnja akveduktov, obravnava nadzorstvo nad razdeljevanjem vode ter zasebne in javne uporabnike vodne napeljave, vzporedno s tem pa osvetli vlogo oblasti pri financiranju vodne preskrbe.

Drugo poglavje, ki sledi uvodni predstavitvi teme v prvem poglavju, je prikaz in hkrati primerjava relevantnih literarnih, epigrafskih in arheoloških virov. Osrednji literarni vir, na katerega se opira celotna Bruunova razprava, je spis *De aquae ductu urbis Romae*, ki ga datiramo približno v leto 100 po Kr., njegov avtor pa je *Sex. Iulius Frontinus*. Zanimiv je kurs honorum tega nedvomno vplivnega in uspešnega politika, ki je užival nenehno naklonjenost petih cesarjev, od Vespazijana (morda še prej) in vse do Trajana. O njem zagotovo vemo, da je bil po rodu iz narbonske Galije; kariero je začel kot vojak (med drugim se je udeležil Domicijanovih vojnih pohodov in bil nato *proconsul Asiae*). Pod cesarjem Nervo je kot bivši konzul postal l. 97 *curator aquarum*. Zakaj je bila Frontinu, ki je bil pozneje še dvakrat konzul in tudi avgur, podeljena ta služba, ni povsem jasno. Morda je imelo pri tem odločilno vlogo njegovo geografsko znanje, ki si ga je pridobil kot vojak. Vemo tudi, da je bila tedaj že v načrtu gradnja novega akvedukta (dokončan za časa Trajana, l. 109).

Frontinova raprava *De aquae ductu urbis Romae* je neprecenljive vrednosti za razumevanje vodne oskrbe Rima, hkrati pa edini vir, ki nam osvetli sistem uprave nad vodami. Po mnenju Bruuna spis ni zgolj tehnični priročnik, kot se navadno misli in kot ga je označil tudi Frontin, pač pa gre za literarno delo z določeno ideologijo v ozadju, ki je očitna zlasti na mestih, kjer sta omenjena Nerva in Trajan. Zagotovo gre za večplastno delo, ki ga je, kot meni Bruun, potrebno kritično analizirati v luči novejših epigrafskih in arheoloških virov.

Druga skupina virov, ki so hkrati tudi najpomembnejši primerjalni material za Frontinove podatke, so napisi na svinčenih vodovodnih ceveh, navadno reliefne izdelave. V Rimu in okolici je bilo najdenih precej takih cevi; gre za t.i. *fistulae*, na katerih so osebna imena, zapisana v roditeljski. Kot so do nedavnega domnevali prozopografi in topografi, naj bi ta označevala lastnika vodne napeljave. Bruun ugotavlja, da je roditelj mogoče razumeti na dva načina; ali (*sub cura*) *illius* označuje uradnika, odgovornega za javna dela, ali pa (*ex officina*) *illius* pomeni lastnika delavnice, ki je gradila vodovodno napeljavo.

Zanimivo je dejstvo, da v nekaterih primerih, v katerih se pojavlja ime vladarja, ne gre vselej za njegovo zasebno vodo-

vodno napeljavo, četudi Frontin omenja, da je bila voda v Rimu razdeljena med tri uporabnike: *sub nomine principis, privatis usibus, publicis usibus*. Vemo namreč, da so cevi z vladarjevimi imenom oskrbovale z vodo tudi Trajanove terme in *castra praetoria*. V tem primeru bi bilo napis bolj razlagati kot (*ex indulgentia*) *imperatoris*.

3. in 4. poglavje Bruunove razprave obravnavata razdeljevanje vode v Rimu. Frontin pripoveduje, kako so akvedukti oskrbovali z vodo različne mestne predele, vendar so arheološki viri, ki bi nam pomagali rekonstruirati distribucijsko omrežje, zelo skromni. Zastavljajo se še vprašanja o gradbenem materialu takega omrežja. Znané so tri vrste: beton, terakota in svinčec. Zlasti slednji je pomemben, saj nam najdbe svinčenih cevi pomagajo raziskati razvejenost uporabe svinca in s tem povezanih znanih tveganj zastrupitve.

5. in 6. poglavje avtor namenja vprašanju, kako je vladarska hiša skrbela za nadzor nad vodami, t.j. kakšna je bila administrativna ureditev vodne preskrbe. O nadzoru nad vodami nimamo popolne slike, saj viri ne ponujajo kake celovite razlage. Vemo, da je bil prvi *curator aquarum* v Rimu postavljen l. 11 pr. Kr., ko je senat sprejel tudi vrsto odredb v zvezi z vodno oskrbo. Frontin navaja 16 takih nadzornikov, v glavnem nekdanjih konzulov. Splošno sprejeto mnenje je, da so ti *curatores*, ki jih je postavil senat, vodili upravo akveduktov še po Frontinu. Z gotovostjo lahko rečemo tudi, da je bila uprava na tem področju organizirana manj strogo, kot se navadno misli. Ugotovimo lahko, da za kako leto sploh ni bil izbran *curator*, včasih pa sta bila v tej službi dva. Bruun se na tem mestu natančneje ukvarja z vprašanjem, kakšen značaj je imela služba nadzornikov.

Frontin omenja, da so se od cesarja Klavdija naprej ukvarjali z upravo akveduktov prokuratorji. Sprva so bili to cesarski osvobodenci, kasneje pa večinoma *equites*.

7. poglavje nadaljuje temo o prokuratorjih, ki jo tokrat še podrobneje osvetli z analizo devetih krajev zunaj Rima, kjer se imena prokuratorjev pojavljajo na fistulah. Njihovo delovanje datiramo v čas od Domicijana do Marka Avrelija (nekateri morda sodijo celo v čas Karakale in Elagabala). Razen z eno izjemo so vsi cesarski osvobodenci. Zanimivo je, da se eden od njih, Hebrus (iz Trajanovega časa), pojavlja na fistulah v petih različnih krajih.

V 8. poglavju avtor raziskuje izdelavo fistul. Gre za podrobno raziskavo, kakršne doslej še nismo imeli; v njej je namreč poimensko navedenih nad 450 obrtnikov, ki so izdelovali svinčene cevi. Ti t.i. *plumbarii*, katerih imena nam prinašajo napisi na fistulah, so bili eni izmed najštevilnejših rimskih obrtnikov. Zanimivo je, da imajo plumbarii zelo pogosto gentilno ime vladarja, kar po mnenju Bruuna dokazuje, da so bili v tej obrti posebno zaželeni cesarski sužnji in osvobodenci.

V sklepnem poglavju knjige so še trije krajši dodatki; prvi obravnava rokopisno predodajo Frontinovega spisa, drugi se ukvarja z vprašanjem, kolikšno vrednost je imela rimska mera *quinaria*, tretji pa navaja še nekaj domnevnih nadzornikov nad vodami.

Knjigo zaključuje obsežna bibliografija, ki ji sledita še indeks antičnih literarnih, epigrafskih in drugih virov ter seznam osebnih, geografskih, topografskih in stvarnih imen.

Delo odlikuje zelo široko izhodišče, kar je zanimivo za zgodovinarje, filologe in arheologe, pa tudi vse, ki bodo morda segli po knjigi.

Dragica FABJAN

H. Devijer: *The Equestrian Officers of the Roman Imperial Army*. Vol. 2. *Mavors*, Roman Army Researches 9. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1992. 354 strani, več ilustracij.

Enako kot prvi del je tudi pričujoči drugi del izbranih Devijerjevih člankov, ki se nanašajo na rimsko vojsko, izšel v seriji *Mavors*, kjer so med dosedanjimi osmimi zvezki izšli že tudi izbrani spisi o rimski vojski avtorjev E. Birleya, M. Speidla, G. Alföldyja in A. Mócsyja. Serija z značilnim imenom *Mavors* (stara latinska oblika imena boga Marsa) je posvečena izključno študijam o rimski vojski. Izdaja jo eden najuglednejših poznavalcev zgodovine rimske vojske, M.P.